

SILLING Léda

A vajdasági vásárok változó világa

Szakirodalmi bevezető

A Vajdaság területén eddig folyt kutatások kapcsán megjelent magyar néprajzi szakirodalom csak igen kis terjedelemben foglalkozik a térség kereskedelmével, piacaival, vásáraival. A magyar vásárkutatás néprajzi tárgyú dolgozatai leginkább a mai Magyarország területére eső vásárok történetének felderítésével foglalkoznak. A vajdaság egyetlen vásárleírása Kalapis Zoltáné, aki a torontálvásárhelyi vásárt mutatja be. A piacok, vásárok témát érintik még Kovács Endre (Kovács 1995, 2001), Silling István (Silling 1998) és Klamár Zoltán (Klamár 2008) tanulmányaikban. Nagyobb területet felölelő, a térség kereskedelmével foglalkozó tanulmány nem született.

A vajdasági vásárok közül talán a leghíresebb a bánáti Torontálvásárhely vására. A nevében is szerepel a vásár szó, amiben egyedüli a területen. Vásárait Kalapis Zoltán vizsgálta először a *Magyar Szó* hasábjain közétett sorozatban, majd önálló kötetben (Kalapis 1980).

Változott a vásárt tartó települések száma

A történelmi Magyarország déli vármegyéiben leginkább a szabad királyi városok privilégiuma volt a vásártartás. Ezt a jogot a királytól, majd a kereskedelemügyi minisztériumtól kellett kérnie (néha megvásárolnia) a városnak vagy a várost birtokló földesúrnak.

A kiváltságlevelek vagy privilégiumlevelek közül legfontosabbak azok voltak, amelyek vagy közteherviselés alól adtak felmentést, vagy bizonyos önállóságot, függetlenséget biztosítottak a városnak. Anyagi előnyökhöz jutottak általuk a földesurak, akiknek a tulajdonában volt a település, vagy maguk a települések. Ilyen jogok voltak: a révvámmentesítő, az árumegállító, a vámszedési és a vásártartási jog is (Illésy 1900).

A mai Vajdaság területén lévő települések közül a középkorban privilégiumlevelet hat település és két kerület kapott. A privilégiumlevelekben legtöbbször benne volt a szabad vásártartási jog is.

A kiváltságlevelek jegyzékében szereplő települések: Apáti (1528), Nagybecskerek (1804), Nagykikindai kerület: Nagy-Kikinda, Franyova, Melencze, Mokrin, Kis-Kikinda másképp Basahid, Karlova, Kuma, Tarras, Josephova, Keresztur községek, Ferencz, Czernovicz (1817),

Szabadka három alkalommal is kap privilégiumlevelet: 1743, 1779, 1811. Tiszáninneri korona kerület: Martonos, Ó-Kanizsa, Zenta, Osztrova vagyis Ada, Mohol, Petrovoszelo, Ó-Becse, Szent-Tamás, Turja, Földvár városok Ferencz, Bács, 1800. Újvidék 1748, 1804, Zombor 1749 (Illésy 1898).

A mai Vajdaság területére szóló és kifejezetten a vásártartási jog gyakorlásának engedélyezését is tartalmazó, 1526 és 1848 közötti privilégiumleveleket Illésy János vette számba (Illésy 1900).

A mai Vajdaság területére eső vármegyék közül Bács vármegyében található a legtöbb vásáros település: összesen 23 helység azzal a megjegyzéssel, hogy a Tiszáninneri Királyi Koronakerület 10 települése egyszerre kapott vásártartási engedélyt 1800-ban. A legkorábbi privilégiumlevelet a területről 1528-ban keltezték: Apátiról szól, miszerint felmenti a tihanyi apátság jobbágyait a taksák fizetése alól (Illésy 1898: 4).

Pétervárad például 1719-ben kap vásártartási jogot. A vásártartási jog adományozása többször a már meglévő vásárok legalizálását jelentette. Pétervárad, földrajzi fekvése révén, már sokkal korábban vásáros hely volt. Illésy ugyan Bács vármegyéhez sorolja, de Szerémhez tartozik – ekkor a Pétervárad Sándor megnevezés jelölte a mai Újvidéket.

Bács vármegye két nagy települése, Újvidék és Zombor két egymást követő évben kap vásártartási szabadalmat: 1748-ban és 1749-ben. Szabadka lesz majd a Bácska harmadik szabad királyi városa, de 1743-ban már szabad vásártartási joggal bír.

Ó-Kanizsa, Zenta és Ó-Becse egy időpontban kapott vásártartási jogot: 1751. június 28-án. Apatin 1759-ben kap országos- és hetivásár-tartási jogot. Az 1770-es években Bezdán és Futak, 1799-től Temerin tarthat hivatalosan is országos vásárokat. A mai legnagyobb bácskai vásárt Topolyán tartják, vásártartási jogot azonban csak 1806-ban szerzett. Sztanisics (Őrszállás), Hódság és Kúla az 1810-es évek legelején kaptak vásártartási jogot. Nem sokkal utánuk Zombor 1814-ben is újabb országos vásár tartására szerez engedélyt. Ó-Verbász és Petrovác 1847-ben, a korszakban utolsóként jutottak vásártartási joghoz.

Bács vármegye területén található a legtöbb település, amelynek hetivásártartási joga is volt: Bács, Újvidék, Zombor, Szabadka, Zenta, Apatin, Verbász, Szenttamás és Palánka.

Szerém vármegye területéről Péterváradot (1719) már említettem. A vármegye területén áthaladó jelentős kereskedelmi útvonalak miatt már korábban is, 1706-ban, két településen is engedélyezték a vásártartást: Ürögön és Gergetegben. Ürög ma is jelentős piacos település a Szerémségnek. Sremska Mitrovica (Száva-szentdemeter), Jarak és a mai legjelentősebb szerémségi vásáros központ, Ruma 1747-ben kapnak vásártartási jogot. Ruma volt az egyetlen olyan település, amelynek hetivásár-tartási joga is volt a vármegyében. Az 1700-as évek második felében Babszka, Remete, Kamenica szerez privilégiumot. Az 1800-as években Erdővég (1817-ben), Kukujevce és Gibarac (1823-ban) jut vásártartási joghoz.

Temes vármegye területén Versecnek 1804-ben lesz vásártartási joga. Ebben a vármegyében ez a legkorábbi vásártartási jogadományozás, a többi vizsgált vármegyéhez képest mintegy 100 évet késik.

Torontál vármegye területének első hivatalosan bejegyzett vásáros helyei Nagyikinda és Nagybecskerek 1784-től. Becskerek (ma Zrenjanin) 1804-ben újabb vásár tartására szerez jogot. Csóka, Módos, Beodra, Istvánföld, Párdány 1800 és 1810 között kapnak vásártartási privilégiumot csakúgy, ahogy Zichyfalva (Plandište) és Mokrin. Nagybecserek, Zichyfalva, Párdány és Mokrin országos- és hetivásár tartási joggal is rendelkeztek.

A vásártartás engedélyezése a kiegyezés után miniszteri hatáskörbe kerül. Kezdetben a vásártartás jóváhagyása a földművelési és iparügyi miniszter, aztán 1889-től 1945-ig a kereskedelemügyi miniszter hatáskörébe tartozott (Dankó 1991). Új országos és hetivásár tartását a magyar királyi kereskedelemügyi miniszter engedélyezte, aki az állatvásárokkal kapcsolatban a földművelésügyi miniszterrel is konzultált (Diczig 1933: 8).

Az 1800-as évek vége a vásárok virágkorát jelenti. Ekkor – a XIX. század végén és a XX. század elején – a mai Vajdaság területén található vásáros helyek száma nagyon megszorodott. Például az 1887-ben Szabadkán kiadott bunyevác kalendáriumban több mint 200 vásáros hely szerepel. Ezek közül 78 található a Bácska, a Bánát és a Szerémség területén, valamint a közeli szlavóniai helységekben.

A két világháború jelentősen átalakította – az országhatárok mellett – a vásártartó települések számát is.

Az I. majd a II. világháború után, valamint az 1990 utáni eseményeket követően ismét történtek változások a vásáros napok eloszlásában. Mindhárom nagy történelmi fordulat jelentősen lecsökkentette a vásárok számát. A kalendáriumokban található vásárlisták alapján is nyomon lehet ezt követni.

Az évek során bekövetkezett változásokat illusztrálni kell. A csökkenés egyértelmű, csak egyes események jelentősebb, mások kisebb változásokat okoztak.

Az 1990-es évek eseményei nem csak a vásárok számának csökkenését okozták. A háborús események után, 1995 táján már a Vajdaság közepén található Topolya vására jut nagyobb szerephez, ekkor lendül fel forgalma is.

A 21. század eleje nem a vásárok fénykora a területen. A vajdasági vásárok listáján, amely a *Magyar Szó* (vajdasági napilap) éves naptárában jelent meg, mindössze 14 település szerepel, összesen 104 vásárral az évben.

A mai vásárok legtöbbször már ismét vasárnap tartják. A vásártartás már nem az egyházi ünnepekhez kötődik, és nincs az egyháznak befolyása a vásárok időpontjára, mint ahogyan a vásárok kialakulásának korában volt. A vasárnap ma munkaszüneti nap, a mezőgazdasággal foglalkozók számára is, és a munkaviszonyban levők számára is. Így ez a legalkalmasabb nap arra, hogy vásáроzni menjenek.

A mai Vajdaság területén található települések közül már csak néhányban tartják az egykor kijelölt s pontosan meghatározott napon a vásárt. Ezek a döntések sem az 1800-as évek végéről származnak. Ilyen Torontálvásárhely, ahol péntekenként van a vásár és Ruma, ahol pedig minden hónap harmadikán tartanak vásárt.

Állatvásárral egybekötött, kalendáriumokban is meghirdetett országos vására ma már csupán 14 településnek van. Ezekre a vásárookra ellátogatva tapasztalhatjuk meg a mai vásárok tényleges képét.

A II. világháború (1939–1945) után a vajdasági vásárosok nem járhattak szabadon a korábbi vásáros helyikre. A vásárok listáján korábban szereplő települések, akkor még a nagy Magyarország települései, immár lekerültek a helyi kalendáriumok vásárlistáiról, csak az új ország területén találhatóak maradtak rajta. A határ menti települések vásárai egyre kisebb szerepet kaptak. Ez volt az oka például annak is, hogy a zombori vásárok fokozatosan, de biztos hanyatlottak, egyre inkább csak helyi érdekűvé váltak.

Az 1990-es évek háborús eseményeinek eredménye lett a csak Szerbiából álló állam. Ezzel az újabb határhúzással a korábbi vásározó körzetből még egy területet lecsíptek. Immár a korábban még néhány alkalommal látogatott boszniai és horvátországi vásárok is kikerültek a határátlépés és a vámkötelezettség nélkül megközelíthető vásárok köréből.

Változott a vásáros napok száma az évben

Különböző időpontban, más-más nyomtatványban megjelent vásárlistákat vizsgálva kaphatunk betekintést a vásáros napok hónapok szerinti eloszlásába.

Időrendbe téve a kalendáriumok vásárlistáját: egy 1847-es szabadkai, egy 1886-os bunyevác Danica és egy 1915-ös szabadkai kalendárium listáját vizsgáltam, hogy aztán a mait melléjük helyezhessem.

Bács-Bodrog, Torontál és Szerém vármegye a mai Vajdaság területére eső települések vásáros napjait választottam ki a listából. Kalendáriumonként változik a lista, de az éves eloszlás nagyon hasonló képet mutat.

Minden egyes grafikon megrajzolásával két hónap emelkedik ki a többi közül, amelyekben a vásárok száma a legnagyobb. Ezek pedig a május és az október.

A felsorolásból nagyon jól látszik, hogy januárban, februárban és decemberben nem jelöltek egyetlen országos vásárt sem. A téli hónapokban nincsenek vásárok, ami teljes mértékben illeszkedik a paraszti gazdálkodás éves rendjéhez.

Az évszakos vásárok tavasszal kezdődtek: márciusban és áprilisban még kevés, 8-9 vásárt, májusban viszont már 16 vásárt tartottak a Bácskában a Danica alapján. Ekkor indul meg a mezőgazdasági élet. Ilyenkor eladják a télről megmaradt fölösleget, beszerzik a tavaszi munkálatokhoz szükséges eszközöket, magvakat s a fiatal jószágot.

Júniusban, júliusban és augusztusban a vásárok száma ismét visszaesik – ez a nyári munkák ideje. A betakarítás után, a legeltetés végén jön el újra a vásáros időszak. Amikor már van mit a vásárra vinni, az eladott termény, jószág árából pedig a télre fel lehet készülni.

Október 28., Simon Judás napja az első télkezdő nap, a marhabeajtás végzőnapja, juhászfizető és fogadónap.¹ A Katalin napi vásárban, november 25-én már a „télhez szoktak beruházkodni”. A gazdasági év fontos zárónapja volt Márton napja, november 11., ekkor

¹ *Magyarság Néprajza IV. é.n. 280–281*

hajtották be a gulyát teletőre (Penavin 1988: 136). A Márton-nap bérlet és bérfizető határnap volt már az Árpád korban is.² Ez a nap után már nemigen tartottak vásárokat sem. Az állatokat nem lehetett vásárra terelni, hideg volt, téli szállásokon voltak.

A mai vásárokat kivétel nélkül március és november között tartják. Ma már nincs akkora jelentősége a hónapoknak, hiszen a vásáros napok március és november között minden hónapban azonos számban vannak elosztva. A téli hónapokban nem tartanak vásárokat. Topolyán néhány éve megpróbálkoztak a téli időszakban is vásárok tartásával, de az eladók és a vásárlók is csak igen kis számban jelentek meg. Télen nem jó állatokat vásárolni, mert megfázhatnak a szállítás során, így ilyenkor nincs értelme állatvásárokat tartani. A hideg idő pedig a kirakodó vásárosok kedvét is elveszi az ácsorgástól, a vevőre várástól, akik ugyancsak szívesebben maradnak a melegben. Két éve Zentán is próbálkoztak a téli vásárok tartásával. Legutóbb Szilveszter másnapját, azaz újév napját ünnepelte néhány sátras (lacikonyhás) vásáros a vásártéren, de forgalmuk igen gyér volt, jókedvük viszont annál nagyobb.³

Változás a vásárosok körében

A századfordulók vásárainak képéről levéltári források alapján kaphatunk képet. A szemléltetés végett a három szabad királyi város egyikének vásárosairól és néhány tipikus mai vásározóról szövegek.

A vásárosok összetételéről a legkorábbi adatunk az egykori Bács-Bodrog vármegye székhelyéről, Zomborból származik. 1792-ben állították össze, nem sokkal a szabad királyi városi rang elnyerése után az itteni heti- és országos-vásári díjjegyzéket. Ekkor már az országos vásárok híre, azok pontos ideje szélesebb körben is elterjedhetett, ami a vásárosok összetételében is megmutatkozik. Bár a hivatalos vásártartási engedély előtt is tartottak itt vásárokat. A lista készülhetett más, a környéken lévő települések hasonló dokumentuma alapján, de feltételezhetjük, hogy kiegészítették a településre járó vásárosokkal.⁴

A dokumentum igen nehezen olvasható. Az írásmód a három ott használatos nyelv, a szerb, a magyar és a német azonos időben történő használatának a következménye. Szerbül fogalmazták meg a szöveget, de német és magyar betűket is használtak a leírásakor. A felsorakoztatott mesterek a következők: gvosgyar (vásárus), sztaklar (üveges), szaracs (szíjgyártó), kalaicsije (kalajdzije – bádogos), burmucsia (burmudžija – burnótkereskedő)⁵, pinter (kádármester), kafanar (kávészó üzemeltető), persat (facsemete árusító), Schessirdsia (kalapos), Liczider (mézesbábos), Tyurcsije (ćurčije - szűcsök), buchbinder (könyvkötők), hauchmacher (ostyakészítők), messerschnit (vásári késélesítők), strangar (köteles),

² *Magyarság Néprajza IV.* é.n. 281.

³ Vásárszervezőktől származó adatok.

⁴ Történelmi Levéltár Zombor, 5-506/1792.

⁵ A burnót vagy tubák finom dohánypor, melyet az orrba szippantanak (Kósa 1977).

strickar (kötöttáru-készítő) és a schuszter (cipész), csizmadia, kolompár⁶, szabovszka (szabók), a sto cizme potkive Kovács (csizmapatkoló).

A mesteremberek mellett a kereskedőkről is értesülhetünk a díjjegyzék listájából. A vándorárusok közül a gyolcsos tótok már ekkor jelen vannak a zombori vásárookban. A gyolcsos tótok vándorló körzetéről már a torontálvásárhelyi vásár kapcsán is értesülhetünk. Kalapis Zoltán számol be arról, hogy a gyolcsos tótok közül többen le is telepedtek Debelyacsán (Kalapis 1980: 164).

A mai zombori vásár igen szerény. A vásártér szabályozására kiadott törvényekben leírtaknak eleget tesznek, de sajnos nincs miért, nincs kinek. Az állatvásártér be van kerítve, de állat a hónap utolsó vasárnapján nem érkezik erre a vásártérre. Hetente pénteken tartanak állatpiacot. Az 1950-es években épített mázsház még ott áll a vásártér sarkán, minden évben hitelesítik, de használatára már alig kerül sor.

Vásáros hétvégék alkalmával a pénteki „ócskapiac”, használt és csempészett áruk piaca került át vasárnapra, jobban mondva akkor is megtartják. Ahogyan több régi vásáros településen (például még Kikindán), úgy itt is az idősebb generáció nosztalgiából kimegy a vásártérre, de ott már csak régiséget árusító embereket talál. A régi mesterek, kupecsek, állatkereskedők nem járnak erre a vásárra.

A mai zombori vásárban van még ekekovács, bádogos, kosárfonó, sétáló élelmiszerárus, Németországból származó használt kerékpárokat árusító, lacikonyhás, ponyváról könyveket áruló. Lehet még kapni egy múzeumra való néprajzi tárgyat, használt ruhákat, grillkészletet, kottát, festményt, csavarokat, bicikliülőkét, párjavesztett dísztárcsát, kottát, motorokat, csipkét, használt autógumit, szerszámokat...

A Vajdaság mai legnagyobb vására a rumai vásár. A Bácskában a legjelentősebb azonban a topolyai vásár. Állatvásárain az 1990-es évek elejéig a környék legnagyobb forgalmát bonyolították. A legújabb állategészségügyi törvény miatt azonban ma már csak kirakodó vására a régi.

Befejezés

Több régi vásáros központ elveszítette hajdani vonzáskörzetét, miközben az új körülmények között más vidékekről érkeznek az áru és a vásárlóközönség az egykori Jugoszláviában a délszlávok (szerbek, horvátok, bosnyákok) által is látogatott vásárookra. A változó igényeknek megfelelően változnak a vásárok is. A vásárlás, a mezőgazdasági munkák előkészítése helyett a vásárra való látogatásnak egyre fontosabb célja az informálódás, a bémészködés, a szórakozás.

A legújabb vásártér átalakítások célja már nem az állategészségügyi törvényekben megszabott kitételeknek való megfelelés, hanem – például a magyarkanizsai vásártéren

⁶ Vas- vagy fémlemez árusításával foglalkozik.

– a fesztiválok tartására is megfelelő hely biztosítása a városban. Kispiac nevű településünk vásáraiban kézműves foglalkozásokat tartanak, a zentai vásártéren pedig motoros találkozókát szerveznek.

A két világháború, majd a nemrégiben zajlott délszláv háborús események jócskán átszabták az országot, amelyben éltünk/élünk, vagy amiben maradtunk. Nemzetiségileg mindig vegyes volt ez a terület, ilyen szempontból nem történtek nagy változások. Az új határok megvonása jelentette itt a legnagyobb változást. Mivel ez többször is megtörtént, ezért a gazdaság, a kereskedelem, a vásárolás is ennek következtében változott.

A levéltári források alapján kerek, jól érthető képet kapunk a századfordulós vásárokról. Az ezredfordulóra a kép változott. A vásárok három funkciója: 1. a gazdasági, a kereskedelem, eladás-vásárlás, 2. a kapcsolatépítési – találkozás szakmabeliekkel, potenciális vásárlókkal, esetleg rokonokkal, ismerősökkel, 3. a szórakozás. Napjainkban ez utóbbi erősödik meg. A vásárok fesztivál jellege válik egyre hangsúlyosabbá. Az állatvásárok, az új és szigorú állategészségügyi törvény miatt, lassan elhalnak. A kirakodóvásárok felhígnak a csempész- és műanyagárak sokaságában.

Irodalom

DANKÓ Imre

1991 *A javak cseréjének néprajza*. (Néprajz egyetemi hallgatóknak, 10.) Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen,

1991a *A magyar vásárok néprajza*. In: Domonkos Ottó (főszerk.): *Magyar Néprajz III. Kézművesség*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 637–702.

DICZIG Alajos

1933 *A vásárok és a vásárolás*. Nagy Károly és társai, Debrecen

GYÖRFFY István – BÁTKY Zsigmond – VISKI Károly

é.n. [1933] *Magyarság néprajza*. Budapest

ILLÉSY János

1898 *Községi kiváltságlevelek jegyzéke*. Pátria Irodalmi Részvénytársaság Nyomdája, Budapest

ILLÉSY János (a királyi könyvekből összeállította)

1900 *Vásárszabadságok jegyzéke*. Pátria Irodalmi Vállalat és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest

KALAPIS Zoltán

1980 *Balladaénekesek, mesemondók, vásárosok*. Forum Könyvkiadó, Újvidék

KLAMÁR Zoltán

2008 *A fűszerpaprika termesztése és a növényhez kötődő piaci kapcsolatok a Dél-Alföldön*. In: Novák László Ferenc (szerk.): *Tradicionalis kereskedelem és migráció az Alföldön*. Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága, Nagykovács, 171–180.

KÓSA László

1977 burnót. In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon 1. A–E*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 392.

KOVÁCS Endre

1995 Doroszló népének piaci kapcsolatai. In: Bárth János (szerk.): *Dunáninnen–Tiszaninnen. A Duna–Tisza közén élő népcsoportok hagyományait számba vevő nemzetközi néprajzi tudományos konferencia*. (A kecskeméti Katona József Múzeum közleményei, 7.) Baja, 27–36.

2001 *Állattartás a vajdasági Doroszlón*. Logos, Tóthfalu

PENAVIN Olga

1988 *Népi kalendárium. Az esztendő néprajza a jugoszláviai magyarság körében*. Forum Könyvkiadó, Újvidék

SILLING István

1998 Zombor iparossága a XVIII. század közepén. In: *Uő: Tegnap és ma*. Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság, Újvidék

